

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: *Jelgava ir Jaunsvirlaukis* ○ 409

Darius Staliūnas

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Viktorija Šeina,
*Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius
lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*

Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2021, 303 p. ISBN 978-609-425-310-2

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje modernios lietuvių tautos „tėvai“ ir „motinos“, siekdami tiek „saviems“, tiek ir „svetimiems“ įrodyti, kad egzistuoja lygiavertė kitoms lietuvių tauta, turėjo įgyvendinti daugybę tikslų: ne tik mobilizuoti mases tautinio idealo tikslams įgyvendinti, bet ir sukurti šiuolaikinės tautos atributus: istorinį naratyvą, literatūrinį kanoną, tautinės teritorijos sampratą ir t. t. Recenzuojama Viktorijos Šeinos knyga skirta vienam iš šių atributų – literatūriniam kanonui sukurti, tiksliau – bene didžiausiam iššūkiui, su kuriuo susidūrė šio kanono kūrimas, t. y. lenkakalbės literatūros vietai lietuvių literatūros istorijoje. Tam, kad parodytų šios problemos aktualumą, autorė pasirinko neabejotinai reprezentatyviausią Lietuvos lenkakalbės literatūros autorių – Adamą Mickiewiczį (1798–1855) ir jo kūrybą.

Knygą, be „Pratarmės“, „Įvado“, „Išvadų“ ir mokslinei monografijai būdingų kitų atributų („Santrumpų“, „Literatūros“, „Šaltinių“, „Archyvinių dokumentų“, „Iliustracijų“ sąrašų, „Santraukos“ anglų kalba bei „Asmenvardžių rodyklės“), sudaro trys skyriai, iš kurių pirmasis aptaria tyrimui svarbią teorinę literatūrą (čia paaiškinama kanono samprata, jo tyrimuose vartojamos sąvokos bei kultūrinės kanono funkcijos), o kiti du analizuoja Mickiewicziaus vietą lietuvių literatūros kanone laikantis chronologinio principo.

„Pratarmėje“ (p. 7–10) Šeina trumpai paaiškina šios knygos atsiradimo istoriją. Analizuodama nacionalinės lietuvių literatūros konceptualizavimo procesą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ji pastebėjo, kad daugiausia įtampų kildavo tuomet, kai

reikėdavo priimti sprendimą dėl lenkakalbės Lietuvos literatūros, o Mickiewicziaus kūryba buvo reprezentatyviausia šios literatūros dalis. Autorė pastebėjo, kad Mickiewicziaus (ne)įtraukimas į lietuvių literatūrinį kanoną atspindėjo „modernėjančioje lietuvių visuomenėje vykusią skirtingų kolektyvinio identiteto formų įtampą ir tarpusavio konkurenciją“ (p. 9). Nors terminas *identitetas* (*kolektyvinis identitetas*) knygoje, regis, atskirai neapptariamas, bet jis gana nuosekliai vartojamas tapatybės ideologijos reikšme, kuri anglakalbėje literatūroje atitiktų terminą *identity*, bet ne su juo susijusį ir visgi turintį kitą reikšmę – *identification*, t. y. individualų savęs priskyrimą vienai ar kitai grupei.

„Įvade“ (p. 11–24) Šeina paaiškina, kaip „ilgajame XIX amžiuje“ atsirado tautiniai literatūros kanonai bei detalizuoja šio tyrimo tikslus: „nustatyti, kokiais argumentais, prielaidomis ir kultūrinėmis praktikomis buvo paremtas Mickiewicziaus kūrybos (ne)priskyrimas lietuvių literatūrai“ (p. 19). Tyrimas pradedamas 1883 m., kai kartu su *Auszros* pasirodymu prasideda debatai apie lenkiškai rašiusių kūrėjų vietą lietuvių literatūros istorijoje, ir baigiamas 1940 m. Pastaroji riba, anot autorės, pasirinkta dėl tuomet prasidėjusios pirmosios sovietinės okupacijos, „nulėmusios naują nacionalinės lietuvių kultūros (taigi ir Mickiewicziaus kūrybos) traktuotės etapą“ (p. 19). Gaila, kad pasakojimas nutrūksta ties 1940 m. riba, o vėlesnė šio reiškinio raida tik labai trumpai aptariama knygos pabaigoje (p. 256–259). Sovietmečio bei nūdienos įtraukimas būtų sukūręs nuoseklų pasakojimą iki šių dienų ir tikėtina, kad toks tyrimas nebūtų pareikalavęs labai didelių laiko sąnaudų. Skaitytoją gali nustebinti papildomai išskiriami 1883–1904 ir 1905–1940 m. laikotarpiai. 1904–1905 m. riba iš tiesų labai svarbi, nes Rusijos imperijos valdžia atšaukė lietuviškos spaudos lotyniškais ir gotiškais rašmenimis draudimą (knygoje jis tradiciškai vadinamas tiesiog „spaudos draudimu“) ir, kas ne mažiau svarbu, atsirado poreikis rengti lietuvių kalbos ir literatūros programas, o tai, kaip tiksliai pastebi Šeina, „suteikė papildomą impulsą diskutuoti dėl lietuvių literatūros kanono ir Mickiewicziaus pozicijos jame“ (p. 20). Autorės manymu, 1905 m. lietuvių tautinio sąjūdžio istorijoje atitinka paskutinįją žymaus čekų istoriko Miroslavo Hrocho pasiūlytos trinarės schemos C fazę, kai tautinė agitacija (fazė B) duoda savo vaisių ir judėjimas tampa masiniu. Kriterijai, pagal kuriuos vienas ar kitas tautinis judėjimas (nacionalizmas) traktuotinas kaip masinis, gali būti neaiškūs, tačiau, remdamiesi nūdienos žinojimu, galėtume pritarti autorės interpretacijai (nors lietuvių istoriografijoje būta bandymų teigti, kad lietuvių tautinis sąjūdis tapo masiniu ir šiek tiek anksčiau¹). Įprastės – 1918 m. – ribos atsisakymas argumentuojamas tuo,

¹ Kulakauskas 1990, 142.

kad vienas iš pagrindinių recenzuojamos knygos herojų Mykolas Biržiška dar iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios pasiūlė keliakalbės lietuvių literatūros koncepciją, vėliau – tarpukaryje – jis šią veiklą (Mickiewicziaus integravimą į lietuvių literatūros kanoną) tęsė, todėl 1905–1940 m. laikotarpiu matomas ryškus požiūrio į lenkakalbę literatūrą tęstinumas. Aptariamo reiškinių dalijimas chronologiniu principu nėra „iškaltas akmenyje“, tad tyrėjai dažnai gali skirtingai matyti vieno ar kito reiškinių etapų. Aš greičiausiai būčiau pasirinkęs kitus chronologinius rėmus, nes, kaip matome iš recenzuojamos knygos, Biržiškos pasiūlytoji kanono samprata nebuvo dominuojanti, be to, tokių chronologinių rėmų pasirinkimas (kaip matysime vėliau) šią monografiją padalijo į labai skirtingos apimties dalis. Baigdamas chronologinių tyrimo ribų temą dar pastebėsiu, kad knygoje šiek tiek trūksta nuoseklumo. „Įvade“ nurodomi du etapai, kurių pirmasis baigiasi 1904 m., o antrasis prasideda 1905 m. (p. 19), tačiau skyrių pavadinimuose tiek pirmasis etapas baigiasi, tiek antrasis prasideda tais pačiais 1905 m.

Svarbu pabrėžti, kad aptariamoje knygoje analizuojamas tiek literatūrinio kanono kūrėjų požiūris į Mickiewicziaus vietą lietuvių literatūros istorijoje, tiek ir į jo kūrinių recepciją. Todėl čia aptariamos mokymo programos, vadovėliai, chrestomatijos, įvairios publikacijos spaudoje, vertimai, kūrinių inscenizacijos, kūrėjo įamžinimo iniciatyvos ir t. t.

Knygos skyrius „Diskusijos pradžia (1883–1905)“ (p. 43–86) pradedamas nuo labai reikšmingo pastebėjimo: „Akstiną diskusijai apie Mickiewicziaus kūrybos priklausymą lietuvių literatūrai suteikė jo literatūrinė kanonizacija Lenkijoje“ (p. 43). Vargu ar XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje rastume kokį svarbesnį lietuvių visuomenei kultūrinį ar politinį reiškinį, kuris atsirado ar kito visiškai nepriklausomai nuo procesų lenkų visuomenėje. Šiame skyriuje autorė parodo, kaip Mickiewicziaus (ne)priskyrimas lietuvių literatūros kanonui buvo susijęs su besiformuojančia modernia lietuvių samprata. Šeina identifikuoja dvi nacionalinės literatūros sampratas – etnolingvistinę (svarbiausias atrankos kriterijus – kalba, kuria parašyti kūriniai) bei dvikalbę ar keliakalbę (derinami du kriterijai – etnolingvistinis, kai kalbama apie Prūsijos lietuvininkų raštiją, bei politinis-teritorinis, kai kalbama apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rašytinį paveldą). Atskirai yra aptariami šio autoriaus vertimų į lietuvių kalbą atrankos principai. Perskaite šią knygą sužinome, kad skirtingai nuo lenkiškosios kultūros, kur buvo sureikšmintas trečioji *Vėlinių* dalis ir *Ponas Tadas*, į lietuviakalbę kultūros apyvartą buvo įtraukiami (verčiami) LDK idealizuojantys kūriniai.

Šeina taikliai pastebi, kad „[t]rikdžiu priskirti Mickiewiczių lietuvių literatūrai tapo ne tik jo tautinė savivoka ar raštų kalba, bet ir poeto kanonizacija lenkų kultūroje“ (p. 51). Todėl šiame kontekste ypač įdomi keliakalbės (dvikalbės) lietuvių literatūros

koncepcija. Autorė detaliai aprašo tokios koncepcijos puoselėtojus (visų pirma JAV bei Suvalkų gubernijoje), nurodo kai kurių tokios koncepcijos adeptų motyvus.

Paskutinis knygos skyrius „Mickiewicziaus pozicionavimas lietuvių literatūros kanone (1905–1940)“ (p. 87–259) užima didžiąją knygos dalį (daugiau nei pusę), ir tai leidžia kilti abejonėms dėl tinkamai pasirinkto monografijos struktūravimo. Čia nuosekliai analizuojamas abiejų kūrėjų tik minėtų lietuvių literatūros sampratų funkcionavimas 1905–1940 m., Mickiewicziaus vieta mokykliniame kanone, jo pavardės, kilmės bei kūrinių lituanizacija, šio kūrėjo recepcija konflikto dėl Vilniaus kontekste, lenkiškosios recepcijos atgarsiai Lietuvos Respublikoje, vertimų atranka bei memorializacija. Nors Mickiewicziaus kūrybą analizavo tarpukario Lietuvos mokyklose, tačiau ji buvo perkelta iš lietuvių į visuotinės literatūros pamokas. Lietuvos ir Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus stiprino lietuvių polonofobiją ir bet kokio kultūrinio ar istorinio reiškimo (taip pat ir Mickiewicziaus kūrybos) pripažinimas bendru paveldu buvo dar sudėtingesnis nei XX a. pradžioje.

Šioje knygos dalyje yra iš tiesų daug dėmesio vertų autorės aprašytų siužetų, pastebėjimų bei išvadų. Recenzijoje verta atkreipti dėmesį bent į keletą iš jų. Tiek šiame skyriuje, tiek ir „Įvade“ bei „Išvadose“ daug dėmesio skiriama Biržiškos propaguotai keliakalbei nacionalinės literatūros sampratai. Gana detaliai pristatomas jos turinys, recepcija. Šeina mano, kad Biržiškos politinės pažiūros paskatino ją atmesti etnolingvistinę lietuvių literatūros sampratą. Šis lietuvių intelektualas XX a. pradžioje priklausė socialdemokratų partijai, kuri esą „rėmėsi ne tiek etninėmis, kiek istorinėmis tradicijomis“ (čia remtasi Česlovo Laurinavičiaus išvadamis), bendradarbiavo su krajojcais demokratais ir, galų gale, jo „nacionalinės literatūros koncepcija ideologiškai artima federalistinių Lietuvos ir Lenkijos Valstybės modelį rėmusių krajojcu demokratų nuostatai kalbą laikyti tautybės forma, o ne jos turiniu, juolab ne lemiamu tautinės tapatybės kriterijumi“ (p. 116–118, citata p. 118). Vėliau tekste, matyt, per neapsižiūrėjimą autorė Biržišką įvardija ne tik kaip bendradarbiavusį su krajojcais, bet netgi kaip šių idėjų šalininką (p. 158). Šiuo atveju Šeina negalėjo atlikti savarankiško tyrimo apie lietuvių tapatybės ideologijos kūrimo peripetijas XIX a. pabaigoje–XX a. I pusėje ir, kaip jau minėta, rėmėsi istorikų darbais. Jau esu anksčiau suabejojęs dviejų (alternatyvių) lietuvių tautinės tapatybės, o kartu ir visuomenės (valstybės) sampratų (etninė *vs.* pilietinė) egzistavimu lietuvių tautiniame judėjime XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje², tačiau vis tiek manau, kad klausimas, užduotas recenzuojamos knygos pradžioje apie kanono atitikimą „grupės arba bendruomenės savi-vaizdžiui“ (p. 39) ir Biržiškos propaguotos keliakalbės lietuvių literatūros sampratos

² Staliūnas 2018, 403–425.

siejimas su galimai (šiek tiek?) kitokia nei etnolingvistinė lietuvių tapatybės ideologija yra teisingas, nors galbūt ateityje dar pareikalausiantis tam tikrų patikslinimų. Tokių abejonių, t. y. dėl keliakalbės lietuvių literatūros sampratos sąsajų su kitokia – daugiakalbe ar pilietinės lietuvių visuomenės (tautos) – samprata, nekyla kito knygos herojaus Juozapo Albino Herbačiausko atveju (žr. p. 99–106). Vis dėlto šioje vietoje galbūt reikėtų kelti klausimą, ar visuomet daugiakalbio literatūros kanono samprata glaudžiai susijusi su daugiakalbės visuomenės vizija? Šiandieninėje Lietuvoje jau įsitvirtino daugiakalbis lietuvių literatūros kanonas, nors dominuojančią tautinės tapatybės ideologiją greičiausiai galime pavadinti etnolingvistine.

Skaitytojo dėmesį taip pat turėtų patraukti ir tarpukaryje dėtos pastangos lituanizuoti Mickiewicziaus kūrybą: *Lenkija* buvo „verčiama“ kaip *Lietuva, lenkai – lietuviai* (p. 151) ir t. t. Tiesa, lietuviai nebuvo labai originalūs. Dar 1902 m. Habsburgų monarchijoje pasirodė Jano Wincenty Sędzimirowo *Pono Tado* leidimas, kuriame pirmoji invokacijos eilutė „Litwo, Ojczyzna moja“ pakeista „Polska, Ojczyzna moja“ (p. 157). Dviejų valstybių konfliktas dėl Vilniaus ir lietuvių visuomenėje įsitvirtinusi polonofobija, viena vertus, stiprino mąstymo etnolingvistinėmis kategorijomis įtaką anuometinėje Lietuvos Respublikoje, tuo pačiu vedė ir prie jau minėtos Mickiewicziaus kūrybos lietuvinimo, tačiau taip pat kūrė palankią dirvą ir šio kūrėjo kaip „ekspansinio lenkų nacionalizmo pagrindėjo“ vaizdinui susiformuoti ir funkcionuoti lietuvių visuomenėje (p. 160–171).

Baigdamas recenziją galiu konstatuoti, kad Mickiewicziaus (ne)įtraukimo į lietuvių literatūros kanoną 1883–1940 m. analizė, kurią atliko Šeina, yra puikus tyrimas, pateikiantis gana aiškius lietuvių literatūros kanono kūrimo principus, kartu suteikiantis svarbių žinių apie modernios lietuvių tautinės tapatybės ideologijos kūrimosi peripetijas, politinės konjunktūros įtaką lenkakalbių autorių recepcijai lietuvių kultūroje, įvairių (audio)vizualinių technikų naudojimą literatūriniam kanonui įtvirtinti. Ši monografija parašyta taip, kad galėtų sudominti ne tik literatūrologus, bet ir „paprastus“ istorikus, menotyrininkus, taip pat neakademinę bendruomenę. Labai didelis knygos privalumas yra atidus žvilgsnis į gretimų disciplinų, pirmiausia – istorikų darbus. Man susidarė įspūdis, kad Šeina ypatingai atidžiai skaitė kolegų darbus, jais rėmėsi ar su jais diskutavo, atkreipdama dėmesį ne tik į faktinę informaciją ar teiginius, bet ir į terminiją.

Literatūra:

KULAKAUSKAS, ANTANAS, 1990: „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1. Tautinės savimonės žadinimojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 132–142.

STALIŪNAS, DARIUS, 2018: „Nowoczesna Litwa – Czy istniała alternatywa dla modelu państwa narodowego?“, *Kwartalnik Historyczny* 2, 403–425.

DARIUS STALIŪNAS

Gauta 2022 m. kovo 28 d.

XIX amžiaus istorijos skyrius

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17

LT-01101 Vilnius, Lietuva

el. p.: darius01108@gmail.com